

OSMANLI YÖNETİMİNİN BURSALI ZENGİNLERDEN BORÇ ALMA GİRİŞİMİ (1787-1792)

Nilüfer ALKAN GÜNAY¹

ÖZET

18. yüzyıl sonlarında malî durumu iyi olmayan Osmanlı Devleti, savaşları finanse etmek için tağşiş, müsâdere, sultanın hazinesinden para almak gibi yöntemlere başvurmasının yanında âyanlardan ve zengin tüccarlardan asker, mühimmat ve zorunlu borç taleplerinde de bulunmuştur. Devletin Bursa'dan da aynı dönemde benzer talepleri olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin 1787-1792 tarihleri arasında Bursa'nın zenginlerinden ordunun masraflarını karşılamak üzere borç alma girişimi ele alınmıştır. Dönemin koşulları, devletin talebini nasıl gerekçelendirdiği ve tahsilat süreci makalenin alt başlıklarını oluşturmaktadır. Araştırmanın başlıca kaynağı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen kayıtlar ve Bursa Kadı Sicilleridir. Bu çalışmanın 18. yüzyıl Bursası hakkındaki literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 18. yüzyıl, Bursa, istikraz, âyan, murâbahacılık.

ABSTRACT

The Attempt of Ottoman Administration to Barrow Cash from the Wealthy Residents of Bursa (1787-1792)

In the late 18th century, the Ottoman Empire, in negative financial conditions, not only carried out some methods such as adulteration of currency (tağşiş), confiscation and applying to the private treasury of sultan but also

---

¹ Dr. Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
niluferalkan@uludag.edu.tr

demanded soldier, ammunition, supplies and mandatory debt from local notables and wealthy merchants in order to finance wars. In the same period, there were some demands of state from Bursa, too. In this article, the state's requisition of debt from the wealthy residents of Bursa with the intention of meeting the expenditures of army between 1787 and 1792 will be taken into account. The conditions of period, the justification of central administration for this application and the collection process of cash are the sub-titles of this article. The main sources of research are the documents obtained from the Prime Ministry Ottoman Archive and Bursa court records. By this study, it is tried to make a contribution to the literature about 18th century Bursa.

Key Words: 18th century, Bursa, debt, âyan, moneylending.

18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Devletin İçinde Bulunduğu Koşullar

18. yüzyılda Osmanlı ekonomisi incelendiğinde birbirinden farklı dönem tespit edilmektedir². Yüzyılın başlarından 1760'lara kadar uzanan birinci dönemde Osmanlı ekonomisi genişleme halindeydi. İstanbul, Halep, Bursa, Tokat, Selanik gibi merkezlerde zanaatkarlar faaldi. Kumaş imalatı çoğalmıştı ve yabancı piyasalara yönelik çeşitli mallar üretilmekteydi. Devletin kendisi de Girit ve Sakız adalarıyla Tokat'ta birer dokuma fabrikası kurmuştu. Ekonomideki bu genişleme ile tımar alanlarının mukataalaştırılması (yani bütçeye nakdî gelir getiren kalemlere dönüştürülmesi) ve bir takım yeni vergilerin çıkarılması, bu dönemde devlet bütçesine ait gelirlerde de bir artışı sağlamıştı: 1700-1710 ile 1760-1765 yılları arasında 10 milyondan 14,5 milyon kuruşa yükselmişti. Buna karşılık ilk belirtileri yine 1760'larda hissedilen ikinci dönemde ise daralma ve kriz ekonomiye hakimdir. Gelirlerde tekstilden sabun imalatına birçok alanda %25-60 arasında azalma olmuştur. Tarım sektöründe de benzer düşüşler yaşanmıştır.

Savaş için talep edilen mal ve hizmetlerde ise 18. yüzyılın ikinci yarısında artış gözlenmiştir. Bunun temel nedeni düşmanın imkanlarındaki değişmedir: İncelediğimiz dönemde başlıca rakip olan Çarlık Rusyası silahlanma ve savaş taktiklerindeki ilerlemesi yanında asker mevcudunu da (1725'ten 1796'ya %80 kadar) arttırmıştır. Osmanlı Devleti de bir taraftan Rusya'ya yetişebilmek diğer taraftan çok geniş bir alanı kapsayan toprakları

---

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 211-225; Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticarî İmkânları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sa: 11, İstanbul 1968, s. 61-66; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985; Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, çev. İ. Yıldız, Ayraç Yay., Ankara 1999, s.109-111;

için gerekli savunma giderlerini sağlamak amacıyla daha fazla kaynak seferber etmiştir. Ancak savaşlar çoğunlukla yenilgi ile bittiğinden masrafları daha ağır olmuştur³. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak fiyatlar hızla bir yükselişe geçmiştir. Özellikle savaş için devletin önceye nazaran daha fazla ihtiyaç duyduğu mal (hububat, et gibi gıda maddeleri, dokuma, deri, metal ve nakliye araçları) ve hizmetlerin (üretimden çekilmiş olan iş gücü) piyasa fiyatı 1760'lardan 1800'e kadar % 200 üzerinde bir artış göstermiştir. Devlet harcamalarında da 1761-1785 yılları arasında barış yıllarında %30, savaş yıllarında ise %100 civarında artış olmuştur⁴.

18. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde izlenen bu iki ayrı görüntü devletin siyasî ve askerî tarihi ile de paralellik içindedir. Yüzyılın ilk yarısında savaşlarda genel olarak Osmanlı Devleti başarılıdır (Örneğin Rusya ve Avusturya Savaşları). 1739'dan Rusya'ya karşı savaş ilan edilen 1768'e kadar da bir barış dönemi yaşanmıştır. 1768 sonrasındaki ikinci döneme ağır yenilgilerle sonuçlanan uzun bir savaş dönemi hakimdir⁵. Doğal olarak yüzyılın ikinci yarısında gözlenen ekonominin olumsuz gidişatında savaşlar birincil rol oynamıştır.

Savaşlar imparatorluğun malî kaynaklarını tüketmekteydi. Masrafları karşılamak için başvurulan yöntemler malî krizin daha da şiddetlenmesine neden oluyordu. Ayrıca savaş zamanlarında imparatorluk içindeki güvenliğin zaafa uğraması ticaret yollarını ve pazarları olumsuz yönde etkilemekteydi. Savaşlardaki toprak kaybı ile birlikte bu güvenlik problemleri ziraî üretim ve ticaretteki çöküşü hızlandırdı⁶. Savaş masraflarından doğan malî açığı kapatmak için sık sık vergi artırımı yoluna başvuruldu. Osmanlı sistemi, mal ve hizmeti kim ne kadar üretiyorsa ondan o oranda vergi almaya dayanıyordu. Vergilerdeki artış, fiyatlardaki yükselmeye birlikte, üreticinin mal ve hizmet kalitesini azaltmasına ve/veya verdiklerinin kalitesini düşürmesine de neden oldu⁷. Bu gelişmeler ise bütçe

---

³ bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I (25-27 Ekim 1999)*, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 97; Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 217.

⁴ Bu dönemdeki fiyat artışları için bkz. Şevket Pamuk (Haz), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 126-127, 174-175; Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 215.

⁵ Bruce McGowan, "Âyanlar Çağı (1699-1812)", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, c. 2, ed. H. İnalcık-D. Quataert, Eren Yay., İstanbul 2004, s.761-767; Robert Mantran, XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.120-123.

⁶ Göçek, *a.g.e.*, s. 110; Kıvanç Karaman-Şevket Pamuk, "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", *Toplumsal Tarih*, sa: 191, İstanbul 2009, s. 33.

⁷ Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 218- 219.

açıklarının kronikleşmesine ve fiyat artışlarının devam etmesine neden olan gelişmelerdi.

1787-1792 Savaş Döneminde İç Borçlanma ve Bursa'dan Borç İsteği

Bahsedildiği üzere 18. yüzyılda savaşlar tükettiği kaynakları karşılayacak zaferlerle bitmiyordu. Özellikle 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya'ya önemli bir siyasî ve ticarî üstünlük sağlamıştı. Rusya bu zaferinden sonra 1783 yılında Kırım'ı ilhak etmiş ve burayı Osmanlı Devleti aleyhindeki planlarını gerçekleştirmek için bir askerî üs haline getirmeye çalışmıştır. Hem Rusya'nın projelerini engellemek hem de Kırım'da Rus hakimiyetine son vermek amacıyla Osmanlı Devleti, 19 Ağustos 1787'de Rusya'ya savaş ilan etmişti. Ancak sefer için ilkbahar beklenmiş ve bu sırada sefer hazırlığı yapılmıştır⁸. 9 Şubat 1788'de Rusya'nın müttefiki sıfatıyla Avusturya da savaşa dahil oldu⁹. Yukarıda ele alınan ekonomik koşullar içinde devlet, artık iki cepheli olan savaşı finanse etmek için âyanlardan asker ve mühimmat talepleri ile zamanında hazineye aktarılamamış vergilerin (*bakaya vergiler*) toplanması, müsâdere, tağşiş ve iç borçlanma yöntemlerine başvurdu¹⁰.

Asıl konumuz olan Bursa'dan yapılan iç borçlanmayı¹¹ hazırlayan ortam kısaca bu şekildedir. Burada devletin bazı kişilerden doğrudan borç talebi söz konusudur. Bursa'dan öncelikle Çinkılı Oğlu Damadı el-Hac Hasan Ağa adlı şahıstan ve sonrasında kentin diğer zenginlerinden borç talep edilmiştir. Aşağıda bu aşamaların işleyişi ile devletin iç borçlanma talebini nasıl gerekçelendirdiği ve uygulamaya nasıl yansıtığı ele alınacaktır.

---

⁸ 1784'teki Kırım kaybının ve Rusya'nın müttefiki Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi ve Bizans'ın canlandırılması planlarının neden olduğu savaş için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, 5.b., TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 504-507; s. 519- 584.

⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. IV/1, s. 523; Erhan Afyoncu, "III. Selim Dönemi İç ve Dış Olayları", *III. Selim İki Asrın Dönemecinde*, ed. C. Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yay. İstanbul 2010, s. 73-81; Stanford Shaw, *Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 12-13; Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870 An Empire Besieged*, Pearson Educated Limited, Great Britain 2007, s. 160-170.

¹⁰ Devletin bu tarihlerde maddi kaynak arayışı hakkında bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986, s.135-139.

¹¹ Bu konuda Bursa'dan yapılan istikraz tek örnek değildir. Cezayirli Hasan Paşa'dan 1788'de 1200 kese (1 kese 500 kuruş hesabıyla 600.000 kuruş) alınmıştır. Sarraflardan da borç alma yöntemine başvurulmuştur. Cezar, *a.g.e.*, s. 125, 136.

Çinkıllı Oğlu Damadı el-Hac Hasan Ağa'dan Yapılan Tahsilat

1780'lerin sonlarında Bursa'nın en zengini olarak tanınan ve serveti büyük ölçüde *murâbahacılığa* (faizcililiğe) dayanan Çinkıllı Oğlu Damadı el-Hac Hasan Ağa'dan¹² devletin borç talebi ve yapılan tahsilat hakkında son derece ayrıntılı arşiv kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlara¹³ (Mayıs 1788) göre Ağa, mahkemeye çağrılmış ve orada devletin borç talebini ileten ferman kendisine okunmuştur. Fermanla önce devletin iki cepheli sefer masrafları nedeniyle nakde ihtiyacı olduğu belirtilmekte ve yardım edebilecek durumda olan Hasan Ağa'dan her ne miktar verir ise borç istenmektedir. Hatta borcun Bursa cizye vergisinden ve yine o bölgedeki diğer gelir kalemlerinden (sefer döneminde taksitler halinde ya da sefer sonrasında tek kalemde) kendisine geri ödenebileceği belirtilmiştir.

Buraya kadar Hasan Ağa'ya borçlu olan birçok kişi gibi devletin de temessük ile kayıt altına alınmak ve sonradan ödenmek koşuluyla Ağa'dan para istediği söylenebilir. Ancak sonrasındaki muameleler daha çok bir müsâdereye¹⁴ benzemektedir. Fermanı getiren mübaşir, Hasan Ağa'nın nakit parasını zapt ve alacaklarını da tahsil ile görevlendirilmiştir. Mübaşir,

---

¹² Devrin kayıtlarında Çinkıllı Oğlu Damadı veya Çinkıllı Oğlu Kölesi olarak geçen el-Hac Hasan Ağa hakkında Bursa Kadı Sicillerinde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen kayıtlar burada ele alınan istikraz konusu ve Ağa'nın 1794 yılındaki ölümünün ardından muhalledatının müsâderesi hakkındadır. 18. yüzyıl sonlarında Bursa'da yapılan müsâdereler başka bir çalışmada ele alınmıştır. Müsâdere kayıtlarında öldüğünde servetinin toplam değerinin 721.846,5 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu servetin %90'ı alacaklardan oluşmaktadır. Nilüfer Alkan Günay, "A Social and Economical Analysis of An Application: The Confiscations in Late 18th Century Bursa", The 12th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH), 11-15 July 2011, Retz/Austria. (El-Hac Hasan Ağa'nın muhalledatının müsâderesi hakkında başvurulan vesikalar: BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 22, Gömlek No: 1098/A; BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 154, Gömlek No: 6502; BOA, HAT, Dosya No 209, Gömlek No 10866). Ayrıca bkz. Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.2, haz. H. Algül vd., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009, s. 154.

¹³ BOA, Fon Kodu: Cevdet Maliye, Dosya No: 587, Gömlek No: 24151. Bu belgenin Bursa Kadı Sicillerindeki sureti için bkz. BŞS, B 105, 9 a-b 11 Mayıs 1788.

¹⁴ Aynı dönemde bulunduğu bölgede ve devlet nezdinde servetiyle tanınan bir kişinin terekesinin herhangi bir suç unsuru olmadan sadece askeriden olmak ya da miriye borcu olmak gerekçeleri ile müsâderesi gerçekleştirilebiliyordu. Yapılan araştırmalar bu müsâderelerin çoğunun tam bir müsâdere olmadığını gösterse de devletin nakit sıkıntısı nedeniyle müsâdere kapsamına giren kimseler hakkında sıkı bir takibati olduğu ve ölümleri halinde (bazı hallerde defin bile edilmeden) hemen tüm mal varlıklarının mühürlenerek tahkikine başlanıldığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhalledat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 22, sa: 2, 2007, s. 145-166; Tuncay Öğün, "Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Uygulamaları", *Osmanlı*, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 371-383; Tuncay Öğün, "Müsâdere", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.32, 2006, s. 67-68.

mahkemece tayin edilen şahıslar ile istikraz emri gereği önceden mühürlenmiş olan Hasan Ağa'nın Simkeş Hanı'ndaki odasını açtırmıştır. Burada Simkeş Hanı ahalisinden itibar sahibi kimseler ve Hasan Ağa'nın huzurunda nakit parası (35.000 kuruş) sayılmış ve mübaşire teslim edilmiştir. Yapılan tahkikat sonucu Ağa'nın eşya ve para saklayabileceği başka yeri olmadığına emin olunca alacak defterlerinin incelenmesine başlanmıştır. Defterlerde Bursa Kazâsı ve civar kazâlarda sakin kimselerin zimmetlerinde olan toplam 643.042 kuruşu tespit edilmiştir. Önce bu para hızlı bir şekilde tahsil edilmek istenmiştir. Ancak borçluların bir kısmının cephede olduğu söylenmiş ve büyük bir kısmı da ödemeye güçlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Hasan Ağa'nın 180 gün içinde taksitler halinde toplam 50.000 kuruş daha borç vermesine karar verilmiştir¹⁵.

Hasan Ağa, hazîne-i âmireye önce 25.000 sonra da 12.500 kuruş daha ödemiştir. 1791 yılında kalan 12.500 kuruşu ödemeye gücü olmadığını beyan etmesi üzerine bu borçtan affolunmuştur¹⁶. Sonrasında kendisine taahhüt edildiği gibi bir geri ödemenin yapıldığına dair bir bilgi tespit edilememiştir.

Bursa'dan İkinci Borçlanma Girişimi

Mayıs 1788'deki bu gelişmelerden sonra devlet, Bursa'dan ikinci kez borç arayışına girmiştir. 1500 keselik (750.000 kuruşluk)¹⁷ bir borçlanma yapılması planlanmış ve konuyla ilgili Bursa'nın zenginlerinin malî durumu hakkında Bursa âyanından Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'den bilgi istenmiştir (Ocak 1789)¹⁸. Bahaeddin Efendi, Bursa'da bu kadar servet sahibi kişinin olmadığını, dolayısıyla bu miktarda istikrazın mümkün olamayacağını merkeze bildirmiştir (9 Mart 1789)¹⁹. Yine bu belgede Bursalı zenginlerin servetlerinin Şam, Halep ve Bağdat tüccarı gibi kıymetli eşya ticaretine değil, murâbahacılığa dayandığını, paralarının büyük bir kısmı fakir reayanın zimmetinde olduğu için de kısa sürede

---

¹⁵ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 587, Gömlek No: 24151. Aynı belgenin Bursa Kadı Sicillerindeki sureti için bkz. BŞS, B 105, 9 1-b.

¹⁶ BOA, HAT, Dosya No: 193, Gömlek No: 9487. (29 Ağustos 1791).

¹⁷ İstikraz konusuyla ilgili belgelerde 1 kesenin 500 kuruş olarak hesap edildiği tespit edilmiştir. BŞS, B 100,18a.

¹⁸ BOA, HAT Dosya No: 0023, Gömlek No: 1126. Ahmed Bahaeddin Efendi Cizyedârzâde ailesinin ilmiye kolundan bir kişidir. Bursa âyan reisi Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın torunudur (öl. 1784). Dedesinin ölümünden sonra kendisi ve ondan sonra da onun oğlu Bursa'da âyan reisliği yapmışlardır. Bkz. Nilüfer Alkan Günay, "19. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Âyanlık ve Âyanlık Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa: 22, Bursa 2012, s.8; Kepecioğlu, a.g.e., c. 1, s. 169.

¹⁹ BOA, HAT Dosya No: 22, Gömlek No: 1098 A.

toplanmasının mümkün olmayacağını da eklemiştir. Bahaeddin Efendi'nin Bursa'dan toplanabileceğini düşündüğü miktar ise sadece 100.000 kuruştur (200 kese).

Merkezî yönetim ise bu rakamı çok az bularak Bursa'dan en az 500 keselik (250.000 kuruş) bir istikrazın yapılabileceği düşüncesiyle hareket etmiştir. Yalnız Bursa'ya gönderilecek fermanla Bursa zenginlerinin de indirim talep edeceği düşünülerek 900 kese (450.000 kuruş) istenmesi, sonradan 500 keseye düşülmesi planlanmıştır²⁰. Bursa Kadı Sicillerinden tespit edilen belgeler ise borçların toplam 425.000 kuruş olacak şekilde planlandığını göstermektedir²¹. Ayrıca istenen borca karşılık yine Bursa ve çevresi cizye vergisi gösterilmiştir²². Dokuz kişiden alınacak olan borç ise şöyle planlanmıştır²³:

1	Çukacı el-Hac Seyyid İsmail	75.000 k.
2	Kaşıkçızâde Çukacı el-Hac Mustafa	60.000 k.
3	Kurşunluzâde el-Hac İbrahim	60.000 k.
4	İncircizâde el-Hac Abdi	60.000 k.
5	Çukacı el-Hac Molla	40.000 k.
6	Halebli Seyyid el-Hac Ali	40.000 k.
7	Kutnici el-Hac Şerif	40.000 k.
8	Kesecizâde Hafız	25.000 k.
9	Feyzizâde Seyyid Mustafa	25.000 k.
Toplam		425.000 k.

Görüldüğü üzere, bu gönüllülük esasına dayalı bir borç verme değildir²⁴. İkinci istikrazı haber veren fermanlarda uygulamanın nasıl gerekçelendirildiğine dair ipuçları da bulunmaktadır. Öncelikle zengin

²⁰ BOA, HAT Dosya No: 0022, Gömlek No: 1024.

²¹ BŞS, 100, 1 b; 18 a.

²² BOA, Hat, Dosya No:0023, Gömlek No: 1026.

²³ BŞS, B 100, 1a. Bu şahısların isimlerine bakıldığında öncelikle Çukacı, Kutnici gibi esnaf kökenlerine işaret eden lakaplarının olduğu görülmektedir. Seyyid Mustafa, Bursa'nın ileri gelen ailelerinden, Feyzizâdelere mensuptu ve ulemâ kökenliydi. Onlar hakkında Kepecioğlu de burada ele alınan sicil kayıtlarına dayanarak Bursa'nın zenginlerinden olduklarına işaret etmiştir. Ancak istikrazla ilgili yazışmalar onların esnafıktan çok faizcilikten kazanç sağladıklarını belirtmektedir. Kimlikleri hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 2, s. 127, 212, 251, 256; Alkan Günay, *a.g.m.*2012, s. 13.

²⁴ Mehmet Genç devletin yaptığı bu iç borçlanma uygulamasını “faizsiz cebrî istikraz” olarak adlandırmıştır. Genç, Mehmet, “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 226-254, s. 235.

olanların devlet sayesinde servet biriktirdikleri, vurgulanmakta, “bu zor zamanda devlete yardım etmek borcunuzdur” denilmektedir²⁵. Bahsi geçen dokuz kişi borç vermede isteksiz davranınca, mübâşir Kapıcıbaşı İznikî Ali Bey²⁶, süreci hızlandırmak için merkezden ödemeyi yapmayanların *kalebend*²⁷ edileceklerini bildiren ikinci bir ferman talep etmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam’a danışılmıştır. Şeyhülislam ise konuyla ilgili olarak “*sâhib-i yesâr* (servet sahibi) *olanların vech-i mezkûr üzere îanelerinde* (yardımlarında) *aslâ bir beis yokdur*” diyerek fetva vermiş, devlete borç vermemenin suç olarak kabul edilemeyeceğini de belirtmiştir²⁸. Yalnız sonraki uygulamalar, takside bağlanan bu ödemelerin her bir kaleminin “devlete ödenmesi geciktirilmiş bir vergi borcu” gibi kabul edildiğini göstermektedir.

Merkezî yönetimin konuyla ilgili tutumunu 1788-1789 yıllarının savaş koşulları ve malî sıkıntılarıyla açıklamak mümkündür. Ancak uygulamanın Osmanlı iktisadî görüşüyle çelişmediği de belirtilmelidir. Bu zihniyette spekülâtif zenginleşmeye fazla imkan verilmemekteydi ve nispeten büyük servetlere sahip olan reayadan kimselere şüphyle bakılmaktaydı. Büyük bir sermayenin ancak devletin maddî olanaklarıyla (iltizam gibi) mümkün olacağı düşünülürdü ve bu ön kabul ise bu servetlere müdahale hakkını doğurmaktaydı. 18. yüzyıldaki iç borçlanma faaliyetine ve belirli bir suç söz konusu olmadığı halde yapılan müsâderelere bu açıdan da bakmak gerekmektedir²⁹.

---

²⁵ Bkz. BŞS, B 100, 1a. Aslında bu ifadeler 18. yüzyılda devletin âyanlarından ve diğer servet sahibi olanlardan asker, mühimmat ve ele aldığımız örnek gibi para taleplerinin klasik gerekçesidir. Bu konuda birçok örnek verilebilir. Bursa örneğindeki örnekler için bkz. Nilüfer Alkan Günay, 18. yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010, s.170.

²⁶ Devlet herhangi bir yolsuzluğun olması durumunda alacaklıların İstanbul’a gelerek olay çıkaracaklarından da çekinmekteydi. Bu nedenle mübâşir seçimine özellikle dikkat edilmiştir. Kapıcıbaşı İznikî Ali Bey, Bursa’nın varlıklı kişileriyle iyi bir münasebeti olup bu kişilerin mizacını bilen bir kişi olması ve paraya tamah etmediği gerekçesiyle tayin edilmiştir. BOA, HAT, Dosya No: 0023, Gömlek No: 1026; BOA, HAT Dosya No: 0022, Gömlek No: 1024.

²⁷ Kalebendlik bir kalede kalma cezasına çaptırılmak anlamına gelmektedir. Bkz. Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 608.

²⁸ BOA, HAT, Dosya No: 18, Gömlek No: 825; BOA, HAT, Dosya No: 1381, Gömlek NO: 54554 (29 Zilhicce 1203). Yavuz Cezar da kısaca konuya değinmiştir. Bu konuda bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 136.

²⁹ Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünü Klâsik İlkeleri ve Temel Değerleri”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 76; Cafer Çiftçi, “Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, sa:7, 2004/2, s. 22.

Bu çerçevede gerçekleşen istikrazda aslında devlet umduğu kadar nakit akışını sağlayamamıştır. Öncelikle yukarıda da belirtildiği üzere Çınkıllı Oğlu Damadı el-Hac Hasan 72.500 kuruşu (145 keseyi) ödemiş ve geri kalan borcu (12.500 kuruş) affedilmiştir. Çukacı Seyyid Hacı İsmail'den de (o öldüğü için mirasından tahsil edilmek suretiyle) 15.000 kuruş (30 kese) tahsilat yapıldığı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır (Temmuz 1789)³⁰. Tam olarak ne kadar paranın toplandığı belli olmasa da en azından 100.000 kuruş (200 kese) toplandığı tahmin edilmektedir³¹.

Çukacı Seyyid İsmail'in muhalefatının müsâderesi işlemleriyle ilgili 29 Ağustos 1791 tarihli bir belge incelediğimiz konuya açıklık getirmektedir³². Bu belgeye göre akçe istikrazı emredilen dokuz kişi kendi servetlerinden hazîne-i âmireye para vermekte tereddüt edince, “borçlarına bedel olarak” her birinden beş yüzer asker hazırlamaları ve başlarında sefere katılmaları emredilmiştir³³. Bu durumda özellikle ikinci istikraz emrinin amacına ulaşmadığı söylenebilir.

Devletin Bursa'dan iç borçlanma girişiminin yetersiz olmasında öne çıkan etken Bursalı zenginlerin kağıt üzerindeki servetleri ile o anda toplayabilecekleri nakit paranın aynı olmamasıdır. Servetlerinin büyük bir kısmını başkalarına kredi kullanılmak suretiyle işletmekteydiler. 18. yüzyıl Bursasında faizcilik, servet oluşturmak ve arttırmak için başvurulan başlıca yollardandı³⁴. Ali İhsan Karataş, 1018 tereke kaydı üzerinde 18. yüzyılda Bursa halkının ekonomik yapısını incelediği çalışmasında da aynı yargıya ulaşmıştır³⁵.

---

³⁰ BŞS, B 100 , 18 a.

³¹ Cezar, *a.g.e.*, s. 136.

³² BOA, HAT, Dosya No: 1413, Gömlek No: 57611.

³³ Mart 1789 tarihli bir sicil kaydında da bu veriyi doğrular şekilde Çukacı Hacı Molla, Kurşunluzâde el-Hac İbrahim, İncircizâde el-Hac Abdi, Kaşıkçızâde el-Hac Mustafa, Kisevizâde Hafız'ın kendi mallarından asker hazırlayarak, cepheye gitmeleri ve Vidin Seraskeri Hasan Paşa'nın mahiyetine girmelerinin emredildiği tespit edilmektedir. BŞS, B 100, 10 a.

³⁴ Alkan Günay, *a.g.tz.*, s. 199.

³⁵ Karataş, 18. yüzyıla ait 1018 tereke kaydı üzerinde yaptığı incelemede serveti 1.000.000 akçe ve üzeri olan “zengin zengini” olarak tanımladığı 22 kişi (14'ü Müslüman ve 8'i gayrimüslim) tespit etmiştir. Bu kişilerin de servetlerini bu yöntemle değerlendirdiklerini belirtmektedir. Müslümanların en varlıklı olarak tespit ettiği Zeyyatzâde Seyyid el-Hac Ali Ağa'nın (öl. 1792) 161.262 kuruşluk (19.351.440 akçe) servetinin %75'i ve gayrimüslimlerin en zengini olarak çıkan Nikofos veled-i Karabet'in 33.295 kuruşluk servetinin (3.995.400 akçe) %57'si alacaklarına dayanmaktadır. Ancak araştırmacının incelediği tereke sahipleri arasında en zengin olarak tespit ettiği Zeyyatzâde Ali Ağa'nın servetinin Çınkıllı Oğlu Damadı'nın servetinin (721,846,5 kuruş) %22'si kadar olduğunu da belirtmeliyiz. Bkz. Ali İhsan Karataş, “18. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik

Cizyedârzâde Bahaeddin Efendi'nin de öngördüğü³⁶ üzere Bursa'dan asıl nakit Hasan Ağa'nın servetinden sağlanmıştı. İkinci istikraza konu olan şahıslara karşı Hasan Ağa'ya yapıldığı kadar sert bir muamele izlendiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Bu farklılığın nedeni neydi? Net bir açıklama tespit edilememiştir. Ancak Hasan Ağa'nın Bursa'dan para talep edilen ilk şahıs olması ve neredeyse yönetimin talep ettiği miktarda servete (1500 kese) sahip olması dikkati çekmektedir. İncelediğimiz dönemde Bursa'da âyan reisi olan Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'nin bu borçlanmaya dahil edilmemesi bu açıdan kayda değerdir. Aslında kendisinden de borç istenmiş ve dayanak olarak dedesinden aldığı yüklü miras gösterilmiştir. Hatta Mübaşir İznikî Ali Bey'den Cizyedârzâde Hüseyin Ağa'nın muhalefatını tekrar incelemeye alması istenmiştir. Ancak Bahaeddin Efendi müsâdere sonucunda ailesinin eline fazla birşey kalmadığını kanıtlayan muhalefat defterini yollayarak istikrazdan kurtulmuştur (Eylül 1789)³⁷.

Merkezî yönetimin Bursa'dan tek talebi nakit para değildi. Özellikle 1770'lerden itibaren devletin Bursa âyanından ve zenginlerinden masrafını kendilerinin karşılayacakları birlikler hazırlayıp cepheye göndermelerini ve bazen de bizzat bu askerlerin başında sefere katılmalarını emrettiği bilinmektedir³⁸. Bu tür emirleri yerine getirmemeleri halinde ise sürgün ve kalebentlik gibi cezalar alacakları ve mutasarrıf oldukları mukataaların ellerinden alınacağı fermanlarda belirtilmektedir³⁹. Ayrıca aynı tarihlerde şehirde ölümleri halinde muhalefatları müsâdere kapsamına girecek olan şahısların da takibatı söz konusuydu. Şehre çeşitli nedenlerle gelip giden mübaşirler ve yerel idareciler bu takibatı sağlamaktaydılar.

Yapısı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sa: 2, Bursa 2006, s. 254. Doğal olarak faizciliğin sadece Bursa zenginleri arasında yaygın olduğu söylenemez. Osmanlı toplumunda zenginlerin servetlerini işletme yöntemi olarak faizciliğe sıklıkla başvurduğu bilinmektedir. Bu konuda bkz. Bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2008, s. 153.

³⁶ Bursa'da en zengin kişinin Çinkıllı Oğlu Damadı Hacı Hasan Ağa olduğunu, diğer zenginlerin onun yarısı kadar bile servete sahip olmadıklarını belirtmiştir. BOA, HAT Dosya No: 22, Gömlek No: 1098 A.

³⁷ BOA, HAT, Dosya No: 1382; Gömlek No: 54598.

³⁸ Doğal olarak devletin âyandan talepleri sadece Bursa'ya özgü bir durum değildi. Aksan da savaş masraflarının karşılanması konusunda bu dönemde yönetimin yerel ileri gelenlerden yoğun beklentiler içinde olduğu meselesine değinmiştir. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 153-164; Aksan, *a.g.e.*, s. 130-131.

³⁹ BŞS, B 100, 5; B 203, 8 b; Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.2, s. 212.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya'ya karşı savaştığı 1787-1792 savaş döneminde Bursa'nın zenginlerinden borç talebi ele alınmıştır. 750.000 kuruş istikrazın gerçekleştirilebileceği hesap edilirken Bursa'dan ancak 100.000 kuruşluk bir nakit akışı sağlanabilmiştir. 1770'lerden itibaren devletin Bursa'nın zengin âyanlarından yoğun talepleri olduğu ve şehirden müsâdere ile de nakit sağlanmaya çalıştığı tespit edilmektedir. İstikraz meselesi de bu çerçevede ele alınmalıdır. Aynı dönemde gerçekleşen müsâdere ve istikraz uygulamaları hakkındaki yazışmalar, merkezin taşradaki kontrolünün azaldığı 18. yüzyıl koşullarında bile İstanbul'a son derece yakın bir konumda olan Bursa'da olup bitenin, yakından takip edildiğini göstermektedir. Bu durum Bursa'da âyanların aynı dönemde Rumeli'deki ve Anadolu'daki benzerleri gibi birer âyan hanedanları haline gelememelerinde etkili olmalıdır.

KAYNAKÇA

- BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 587, Gömlek No: 24151.
BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 587, Gömlek No: 24151.
BOA, HAT, Dosya No: 193, Gömlek No: 9487. (29 Ağustos 1791).
BOA, HAT, Dosya No: 0023, Gömlek No: 1126.
BOA, HAT, Dosya No: 0022, Gömlek No: 1098 A.
BOA, HAT, Dosya No: 0022, Gömlek No: 1024.
BOA, HAT, Dosya No: 18, Gömlek No: 825;
BOA, HAT, Dosya No: 1381, Gömlek NO: 54554.
BOA, HAT, Dosya No: 1413, Gömlek No: 57611.
BOA, HAT, Dosya No: 1382; Gömlek No: 54598.
Bursa Şer'iyeye Sicilleri B 100 ve B 105 nolu defterler
Afyoncu, Erhan (2000), "III. Selim Dönemi İç ve Dış Olayları", *III. Selim İki Asrın Dönemecinde*, ed. C. Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yay., ss. 73-81
Aksan, Virginia H. (2007), *Ottoman Wars 1700-1870 An Empire Besieged*, Great Britain, Pearson Educated Limited.
Alkan Günay, Nilüfer (2011), "A Social and Economical Analysis of An Application: The Confiscations in Late 18th Century Bursa", Retz/Austria, The 12th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH, 11-15 July 2011).
Alkan Günay, Nilüfer (2012), "19. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Âyanlık ve Âyanlık Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa: 22, ss. 1-22.

- Alkan Günay, Nilüfer (2010), 18. yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Ayverdi, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat.
- Cezar, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, Alan Yay.
- Çiftçi Cafer (2004), “Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:5, sa:7, s. 18-34.
- Genç, Mehmet (2000), “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, ss. 211-225.
- Genç, Mehmet (2000), “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, ss. 226-254.
- Genç, Mehmet (2000), “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünü Klâsik Prensipleri ve Temel Değerleri”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, ss. 68-86.
- Göçek, Fatma Müge (1999), *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, çev. İ. Yıldız, Ankara, Ayraç Yay.
- Karaman, Kıvanç -Şevket Pamuk (2009), “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih*, sa: 191, ss. 26-33.
- Karataş, Ali İhsan (2006), “XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sa: 2, ss. 231-264.
- Kepecioğlu, Kamil (2009), *Bursa Kütüğü*, c.2, haz. H. Algül vd., Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Mantran Robert, XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995,
- McGowan, Bruce (2004), “Âyanlar Çağı (1699-1812)”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, c. 2, ed. H. İnalçık-D. Quataert, İstanbul, Eren Yay., ss. 759-884.
- Oğuzoğlu, Yusuf (2000), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I (25-27 Ekim 1999)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, ss. 93-99.

- Öğün, Tuncay (1999), “Osmanlı Devleti’nde Müsâdere Uygulamaları”, *Osmanlı*, c. VI, Ankara: Yeni Türkiye Yay., ss. 371-383.
- Öğün, Tuncay (2006), “Müsâdere”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, ss.67-68.
- Özkaya, Yücel (1994), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, Ankara, TTK Basımevi.
- Pamuk, Şevket (Haz) (2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Pamuk, Şevket (2008), “Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay, ss. 147-154.
- Sahillioğlu, Halil (1968), “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticarî İmkânları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sa: 11, ss. 61-66.
- Shaw, Stanford (2008), *Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, İstanbul, Kapı Yay.
- Ahmet Tabakoğlu (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, Dergâh Yay.
- Telci, Cahit (2007), “Osmanlı Devleti’nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 22, sa: 2, ss. 145-166.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, 5.b., Ankara, TTK Basımevi.

